

tickej efektívnosti, inteligentného riadenia energie a využívania energie z obnoviteľných zdrojov vo verejných infraštruktúrach vrátane verejných budov a v sektore bývania. Špecifický cieľ 4.3.1. Zníženie spotreby energie pri prevádzke verejných budov.

Investičný cieľ 4.4. Podpora nízkouhlíkových stratégií pre všetky typy území, najmä pre mestské oblasti vrátane podpory udržateľnosti multimodálnej mestskej mobility a adaptačných opatrení, ktorých cieľom je zmiernenie zmeny klímy. Špecifický cieľ 4.4.1. Zvyšovanie počtu miestnych plánov a opatrení súvisiacich s nízkouhlíkovou stratégiou pre všetky typy území.

Investičný cieľ 4.5. Podpora využívania vysokoúčinnnej kombinovanej výroby tepla a elektrickej energie na základe dopytu po využiteľnosti tepla.

Špecifický cieľ 4.5.1. Rozvoj účinných systémov centralizovaného

zásobovania teplom, založených na dopyte po využiteľnom teple.

Prioritná os 5

Technická pomoc (alokácia 77 mil. eur z EFRR – 2,45 % z alokácie OP KŽP).

Operačné ciele

Špecifický cieľ 5.1.1. Zabezpečenie efektívnej implementácie programu.

Špecifický cieľ 5.1.2. Zabezpečenie širokej informovanosti o programe a podpora budovania administratívnych kapacít prijímateľov.

* * *

Oprávnenými žiadateľmi o finančnú pomoc môžu byť subjekty verejného sektora (obce, vyššie územné celky, orgány štátnej správy) i súkromného sektora (právnické a fyzické osoby, združenia a

neziskové organizácie pôsobiace v oblastiach podpory OP KŽP). Riadiacim orgánom OP KŽP je MŽP SR – sekcia environmentálnych programov a projektov.

Literatúra

Európa 2020. Stratégia na zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu. Brusel: Európska komisia, 2010, 35 s.

Klinda, J.: Orientácia, zásady, priority a hlavné úlohy starostlivosti o životné prostredie SR na roky 2014 – 2020. Enviromagazín, 2013, 18, 5, s. 10 – 12.

Operačný program Kvalita životného prostredia na obdobie 2014 – 2020. Bratislava: MŽP SR, 2014, 262 s.

Partnerská dohoda SR na roky 2014 – 2020. Bratislava: Úrad vlády SR, 2014, 223 s.

RNDr. Jozef Klinda,
jozef.klinda@gmail.com

Stromy v kompozičných prvkoch kultúrnej krajiny – niekoľko poznatkov a skúseností z hľadiska pamiatkovej ochrany (na príklade Prešovského kraja)

Na strom a jeho kompozičné možnosti vo vzťahu k jeho identite sa možno pozeráť aj cez jeho pamiatkovú hodnotu. Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu (pamiatkový zákon) definuje pamiatkovú hodnotu ako súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných a umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môže byť vec (vegetácia – zeleň) predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. Vo všeobecnosti je rešpektovaná

Florentská charta, zaoberajúca sa špecifikami pamiatkového fondu architektonicko-vegetačných kompozícií historických záhrad, vegetačných kompozícií viažucich sa na nehnuteľné kultúrne pamiatky a systémov zelene integrálne včlenených do pôdorysnej osnovy pamiatkových území. Ochrana historickej zelene je viazaná výlučne na jej pamiatkovú hodnotu, ktorá je niečím významná. Pováčšine ide o spolupôsobenie viacerých významných hodnôt, ktoré ju predurčujú za výnimčnú a jedinečnú v regióne, v kra-

jine, v európskom, ale aj svetovom kontexte.

Základnou stavebnou jednotkou každej architektonicko-vegetačnej kompozície je drevina s jej konkrétnym výrazom, habituálnym tvarom, objemom, farebnosťou, textúrou, ale aj s reálnym situovaním v dispozičnom usporiadaní, so svojou objemovou hmotou v priestore a spoločenskou výpoveďou viazanou na dobu svojho založenia. Dlhodobý životný cyklus stromových drevín ich predurčuje k tomu, aby niesli odkaz doby, v ktorej boli vysadené či ako solitéry, solitérne skupiny, jednoduché kompozície, zložité plošno-priestorové úpravy, iluzívne napodobeniny prírodných scenérií, ale aj náhodne rozmiestnené porastové hmoty. Práve stromy a stromové skupiny človekom cielene usporiadané v plošno-priestorovej štruktúre sa líšia od naturalnej vegetácie a sú v priestore zreteľne čitateľné. Ešte výraznej-

šie sa v prirodzených porastových hmotách krajinej vegetácie vynímajú pravidelné kompozičné útvary, usporiadané v jednotnom rytme, v rovnakom habituálnom tvare a v druhej jednotnosti. V odbornej literatúre nájdeme ich presné definície, je zaznamenaná doba založenia, sú spracované popisy ich vývojových období, inventarizačné súpisy, ale aj hodnotenie ich stavu. Tieto pravidelné kompozície pomaly zanikajú, nevenuje sa dostatočná pozornosť ich ochrane a, čo je najviac alarmujúce, nie je ani reálna spoločenská požiadavka na ich obnovu. Podrobnejšie si priblížime skutočné možnosti zachovania štyroch výrazne ohrozených kompozičných usporiadaní v minulosti, súčasnosti a ich existenciu v budúcnosti na príklade Prešovského kraja – solitérny strom, stromy pri sakrálnych stavbách, stromový rondel a stromoradia a aleje.

Solitérny strom

Solitérny strom alebo aj solitérna stromová skupina boli uplatňované ako akcent kompozície výrazovým pôsobením či už atypickým tvarom koruny (previsnuté, guľaté alebo pyramídálne variety drevín), farebnosťou (červenolísté, zlatisté alebo panašované kultivary), alebo len monumentálnym vzrastom (dub, topol biely, ale aj lipa) vo veľkých kompozíciách. Solitérne stromy ešte aj dnes akcentujú mikropriestory parkov a aj sadovníckych úprav, ale najviac sú viazané na menšie architektonicko-umelecké diela. Temer všetky sú už vo vekovej kulminácii.

Strom – solitér sa v dnešných trendových kompozíciách už uplatňuje pomenej. Pri obnove solitérnych stromov je situácia v historickej zeleni najpriaznivejšia. Myšlienkový postulát „strom za strom“ je pre vlastníkov objektov historickej zelene zrejmy a pochopiteľný. Solitérne stromy by sa mali zachovať aj do budúcnosti, pretože tu môžu významnú úlohu zohrať práve cudzo-krajné stromové dreviny.

Obr. 1. Lipa pri drevenom chráme v Miroli (okres Svidník, 2015). Zdroj: Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov

Stromy pri sakrálnych stavbách

Jedinečnou výpoveďou o dobe vzniku sú stromy pri sakrálnych stavbách. Najstaršie románske stavby boli a sú situované len v naturálnych trávnatých plochách bez stromového sprievodu. Predpokladáme, že toto bola práve cieľená odlišnosť v krajine, kde prevládala prirodzená vegetácia. Ranogotické kostolné areály boli rovnaké, ale v závere tohto umeleckého obdobia sa pri architektúre objavuje prvý solitérny strom. Na území Slovenska si vystačili predovšetkým s lipou (*Tilia*). V renesancii dlho pretrvával rovnaký princíp, ale postupne k nemu pribudli veľmi jednoduché

usporiadania – rámovanie západného vstupu dvoma symetricky umiestnenými stromovými drevinami. Neskôr boli cieľenou výsadbou akcentované aj južné vstupy. V období baroka došlo k výraznejšiemu podporeniu sakrálnych architektúr stromovými drevinami, ale na severovýchodnom Slovensku (Horné Uhorsko) sa dispozičné usporiadanie nezmenilo (obr. 1).

Klasicizmus prelomu 18. a 19. storočia a jeho prvej tretiny tiež nepriniesol výraznejšiu zmenu. Až v druhej tretine 19. storočia nastala v sakrálnych areáloch vegetačná explózia, ktorá vyvrcholila koncom 19. storočia, kedy asi ani jeden areál neostal bez stromov. K solitérnym

Obr. 2. Hrabová aleja v parku pri kaštieli Maršal v Raslaviciach (okres Bardejov, 2015). Zdroj: Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov

starším stromom pribudol porastový veniec, ktorý lemoval vnútorný obvod areálov, vymedzených ohradami. Zmenila sa však aj druhová skladba. Aj keď stále dominovala lipa, bola doplnená alebo aj nahradená inými druhmi – pribudli duby (*Quercus*), jasene (*Fraxinus*) a v tej dobe módny trend, pagaštany konské (*Aesculus hippocastanum*), ktoré sa začali pestovať z introdukovaných plodiach jedincov, dovtedy vysádzaných len v parkoch pri kaštieloch miestnej šľachty.

V prvých desaťročiach 20. storočia bola situácia v sakrálnych areá-

loch ideálna. Dreviny boli mladé, zdravé, mali primeranú veľkosť a ich biologický stav bol dobrý. Keď stromy prerástli veľkostné možnosti areálov a stali sa dominantnejšími ako samotná architektúra a zároveň sa dostali do priameho kontaktu so stavebnou konštrukciou stavieb a začali sa prejavovať prirodzené známky starnutia (presychanie a odumieranie konárov v korunách), začal spoločenský degradačný proces sprievodnej zelene sakrálnych stavieb. Stromy boli zo strany stavieb zbavované konárov, jednostranné odvetvenie malo za

následok porušenie statickej stability na stanovišti, nakláňanie drevín sprevádzal strach o bezpečnosť a v konečnom dôsledku boli poškodené dreviny asanované. Doposiaľ zachované stromové dreviny sú pre vlastníkov a správcov takou príťažou, že venujú veľmi veľa energie, aby sa ich navždy zbavili. Neexistuje skutočná potreba výsadby stromov v pôvodných kompozičných usporiadaniach z domácich druhov stromových drevín s prirodzenými tvarmi korún. Ak je z akýchkoľvek dôvodov (zákonná povinnosť) nevyhnutné obnoviť prítomnosť porastovej hmoty, je smerovaná k výsadbám drevín ihličnatých a menšieho vzhľadu. Jedinečnosť sa chce dosiahnuť cudzokrajnosťou. Po dožití dnes existujúcich stromových drevín je budúcnosť sadovníckych úprav sakrálnych areálov, ak nedôjde k zmene súčasných trendov, viazaná na disproporciu historického architektonického výrazu stavby a novodobého, vzhľadovo neidentifikovateľného novotvaru zloženého zo zmesi ihličnatých drevín súčasnej trhovej ponuky a bez proporčnej väzby na architektúru.

Stromový rondel

Rondel ako výrazovo veľmi silný kompozičný útvar sa uplatňoval hlavne v úpravách areálov kaštielov a kúrií. Do kruhu vysadené stromové dreviny rovnakej veľkosti a toho istého druhu vytvárali vnútorný komorný priestor, ktorý poskytoval pokoj a intimitu pre posedenie a oddych. Rondel sa už v dnešných sadovníckych úpravách neuplatňuje. Asi preto, že vyniká len vtedy, ak vyrastá z čistej plochy, a do dnešných maloplošných úprav sa ani nezmesť. Preto viac upriamujeme pozornosť na ochranu tých, ktoré sú zachované. Za všetky ešte existujúce možno spomenúť hrabový rondel v parku pri kaštieli v Radaticiach a tiež hrabový v parku v Ličartovciach v okrese Prešov. Zachovaných rondelov nemáme v Prešovskom kraji veľa, zanikli buď

vekom, alebo ich kooptovali novšie úpravy. Kvalitne obnovený existuje len jeden jediný a to lipový rondel v parku pri kaštieli v Strážkach v okrese Kežmarok (obrázok na str. 3 obálky).

Stromoradia a aleje

Najzreteľnejšie a výrazovo jasne atypické sú v krajine aleje a stromoradia. Ich pravidelné rady, pravidelný rytmus kmeňov a korunná hmota spojená a vytvárajúca pozdĺžnu priestorovú líniu je fenomén, ktorý nemá v krajinárskych a sadovníckych kompozíciách analógiu, ale ani náhradu. Stromové aleje sa od najstarších čias využívali ako sprievod komunikácií všetkých druhov. Boli akýmsi navigačným systémom v krajine. Obdobie baroka povýšilo aleje cez estetickú hodnotu danú uplatnením rovnakého druhu stromu, rytmicky sa opakujúcim usporiadaním, konštantnou výsadbou vzdialenosťou, jednorazovým založením, a teda jednotným výrazom na umelecký princíp historických záhrad. Najviac alejí v Prešovskom kraji je zachovaných z 2. polovice 19. storočia. Niektoré sú doposiaľ súčasťou parkových dispozícií (obr. 2), lemujú štátne cesty v krajine alebo sprevádzajú ulice v sídlach ako súčasť urbanisticko-architektonickej zástavby. Z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu majú aleje a stromoradia svoje nezastupiteľné miesto hlavne v pamiatkových rezerváciách a pamiatkových zónach ako súčasť systému zelene pamiatkového územia. Za výnimočné v historickej zeleni považujeme aleje, ktoré boli založené ako spojnice medzi sídlom a dominantou v krajine. Za všetky z Prešovského kraja spomeniem len dve.

Výnimočnou je aleja spájajúca mesto Levoču s Mariánskou horou, na vrchole ktorej je kostol. Aleja na Mariánsku horu je pamiatkovým objektom národnej kultúrnej pamiatky Kostol s areálom – Bazilika Navštívenia Panny Márie, ktorá je pútnickým miestom s dlhoročnou

históriou s nadregionálnym významom. Bola vysadená v 70. rokoch 19. storočia po výstavbe piatich kaplniek pri dnes už neexistujúcom kostole. Na jeho mieste v súčasnosti stojí bazilika, ktorú začali stavať v roku 1906. Malebné krivky takmer jeden a pol kilometra dlhej dvojradovej aleje rešpektujú terénnu modeláciu a rámujú z východnej strany na juh otvorený priehľad, spájajúci centrum Levoče s vrcholom Mariánskej hory (obrázok na str. 3 obálky). V diaľkových pohľadoch je aleja ako celok výrazne čitateľná a vytvára dnes už neoddeliteľný typický kolorit okolia Levoče. V spojení s kaplnkami krížovej cesty má aleja na Mariánsku horu aj duchovný rozmer. Jej pôvodný základ tvorí lipa malolistá (*Tilia cordata*), sekundárne tu pribudli aj javor mliečny a javor horský (*Acer platanoides* a *Acer pseudoplatanus*), ale aj platan javorolistý (*Platanus acerifolia*). Za zmienku stojí aj viac ako 80-ročná habituálne atypická stromová jablň (*Malus* sp.) z medzivojnového obdobia, krajozá odroda, ktorá doposiaľ plodí. Pamiatkovou hodnotou aleje je jej jednodruhovú skladbu, a preto sekundárne dosadby budú postupne odstraňované a nahradené lipou. Viaceré jedince pôvodných líp už odumreli, svedčia o tom len postupne zanikajúce pne v pravidelných vzdialenostiach. Pamiatková obnova aleju ešte len čaká. Smutná je skutočnosť, že prvých asi 400 m aleje sa majetkovoprávnymi zmenami dostalo do uzavretých areálov a všetko nasvedčuje tomu, že tieto úseky aleje cieľenými zásahmi bez náhrady zaniknú.

Druhou alejou, ktorá ešte nie je zapísaná v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, ale nesporne je historicky mimoriadne významná, je dubová aleja spájajúca hrad Zborov s obcou Dlhá Lúka v okrese Bardejov. Bola založená ešte koncom 18. storočia a doposiaľ sú zachované aj jedince z doby jej založenia. Bola tam celé dve storočia, ale nevedeli sme o nej, pretože ju v priebehu desaťročí do svojej hmoty kooptoval

les a jej čitateľnosť v krajine sa stratila. Veľa jedincov odumrelo, spadnuté kmene prekryla mladina, rytmus sa porušil a cesta, ktorú lemovala po oboch stranách, sa prestala používať, pretože aj hrad Zborov, kam cesta viedla, vyhorel a ostali z neho len ruiny. A tak mohutné duby letné (*Quercus robur*), kde-tu rastúce v zmiešanom listnatom lese, nikto nespájajal s alejou sprevádzajúcou historickú trasu z Bardejova na hrad Makovického panstva. A aj zmienka o aleji na Zborovský hrad v sprievodcovi Bardejova zo začiatku 20. storočia bola považovaná za veľmi dávnu minulosť. Ako sme ju objavili? Tu je jej príbeh. Vstup do hradu symetricky lemujú dva obrovské duby. Na hrade beží stavebná obnova, ktorá má stabilizovať ruiny s cieľom dosiahnuť bezpečnosť návštevníkov. Členovia Združenia na záchranu Zborovského hradu, ktorí sa na obnove podieľajú, vidiac preschnuté konáre vo vysokej korune, požiadali o odbornú radu, čo s tým. Návšteva metodika historickej zelene priniesla okrem základných usmernení, ako postupovať pri ošetrovaní stromových dubov pred vstupnou bránou do hradu Zborov, aj jednu záhadu. Našu pozornosť upútalo niekoľko ďalších mohutných dubov v hustom lesnom poraste. Boli také mohutné, že sa nedalo nepozrieť na ne zblízka. Bolo ich spolu päť – tri a dva v priamej línii s približne rovnakou vzdialenosťou. Náznak aleje? Ale v hustom vysokom poraste viac vidieť nebolo. Keď sme našli v rovnakej vzdialenosti celý už temer rozložený kmeň, zvedavosť nedala a dohodli sme vyčistenie plochy v priemete koruny každého duba. Modelácia očisteného terénu naznačila os cesty, ale smer sme zatiaľ neidentifikovali. A keď v hustom lese a v mladine vo veľkej vzdialenosti od hradu boli nájdené ďalšie mohutné stromové duby, tak to už bola výzva. Výsledkom je identifikácia dubovej aleje v priestorovej štruktúre krajiny, aj keď reálne ide iba o jej torzo. Pravidelný obojstranne trojuholníkový spon jej zaklada-

nia a nájdenie miest po odumretých stromoch spolu s vyčistením plôch pod korunami dubov pomohli nájsť jej trasu v dvoch smeroch – južnej a západnej.

Čítaním terénnej modelácie vo väzbe na trasu dubovej aleje sa identifikovala aj historická prístupová cesta od Dlhej Lúky na hrad Zborov. Po geodetickom zameraní polôh jednotlivých stromov a miest po prúch a vnesením do historických mapových podkladov je totožnosť pôvodnej cesty potvrdená. Identifikovanie pôvodnej cesty s alejou sa zdá veľmi jednoduché, ale je potrebné si uvedomiť, že v kompaktnom lesnom poraste s mladinou, cez ktorú sa nedá prejsť, na ploche desiatok hektárov lesa, v ktorom je veľa novodobých zásahov (nové lesné cesty, veľká lesná škôlka, zosuvy a pod.), to boli hodiny chodenia, terénneho prieskumu a porovnávaní. Dnes je v južnej vetve aleje, ktorá má cca 1 500 m, 17 pôvodných stromov a 32 novovysadených a v západnej vetve, s dĺžkou asi 500 m, je 24 pôvodných stromov a nové zatiaľ nie sú vysadené. V súčasnosti je celá trasa súčasťou prezentácie postupnej stabilizácie ruín hradu Zborov.

O jej histórii hovorí informačná tabuľa a západná vetva sa aj obnovuje novou výsadbou. Každý si môže kúpiť pri pôvodnej historickej ceste na hrad miesto po zaniknutom alejovom strome, vysadiť svoj mladý dub a tento dub bude označený tabuľkou s menom donátora.

Príbeh zabudnutej dubovej aleje pri historickej ceste na hrad Zborov nás preniesol do súčasnosti. Stav aleji je na našom území alarmujúci. Aj keď sa ešte v krajine parkové úpravy stále vyskytujú, ich nové zakladanie je výrazne obmedzené, výnimku snáď tvoria už len uličné aleje v sídlach. Dopravné normy obmedzujú výsadbu stromov na minimum a staršie stromy pri cestách sú dlhodobým atakom dopravných prostriedkov poškodené a oslabené a ich perspektíva na stanovišti je otázná.

* * *

Na záver odkaz všetkým, ktorí sa sadovníctvu a krajinárstvu či záhradnej architektúre a krajinnému inžinierstvu, alebo ekológii a ochrane životného prostredia venujú nielen pracovne, ale majú

v tom aj záľubu, aby sme spoločne zmobilizovali svoje sily a kvalitnou odbornou prácou a osvetou zmenili súčasný spoločenský trend minimalizácie úprav. Inšpirujme sa čítaním odkazu minulosti, ktorý nám stromy vo svojich kompozičných usporiadaniach odovzdávajú a cielene zachovávajme a obnovujme pôvodné sadovnícke a krajinárske diela a uplatňujme všetky kompozičné prvky podľa doposiaľ známej rôznorodosti. Práve takýmito výnimočnými usporiadaniami v plošnom a priestorovom vyjadrení sa dajú akcentovať či ozvláštniť novonavrhované a novozakladané úpravy s uplatnením domácich druhov drevín ako základu kompozícií. V duchu počiatkov sadovníckej tvorby, kedy bolo cieľom vytvoriť „idealizovaný krajinoobraz“, je vhodné a žiaduce zachovávať, chrániť, ale aj obnovovať naše sadovnícko-krajinárske dedičstvo.

Ing. Eva Semanová,
eva.semanova@pamiatky.gov.sk
Pamiatkový úrad SR – Krajský pamiatkový úrad Prešov, Hlavná 115, 080 01 Prešov

AKTUALITY

Predpovedný systém na ochranu viniča

Vinohradníctvo na Slovensku má bohatú tradíciu. Predpokladá sa, že vinič hrozno rody sa na územie Slovenska dostal v dobe Rímskej ríše. Vďaka Rimanom sa na Slovensku rozšírili ušľachtilé odrody viniča. Najväčší rozmach dosiahlo vinohradníctvo na začiatku 17. storočia, keď rozloha viníc na území Slovenska dosiahla približne 50-tisíc hektárov.

Cez územie Slovenska sa tiahne najsevernejšia hranica pestovania viniča, čo dodáva zvláštny ráz vinohradníckej krajine, ktorá využíva na jeho pestovanie najteplejšie

svahy s rôznou úpravou reliéfu. Vinohradnícka produkcia a tradícia Slovenskej republiky je sústredená podľa zákona č. 313/2009 Z. z. o vinohradníctve a vinárstve do šiestich vinohradníckych oblastí pozdĺž južnej hranice krajiny. Plošne najrozsiahlejšia je Malokarpatská vinohradnícka oblasť na západe, najteplejšia je Južnoslovenská vinohradnícka oblasť, najrozmanitejšia Nitrianska vinohradnícka oblasť, najtajomnejšia Stredoslovenská vinohradnícka oblasť, najčarovnejšia Východoslovenská vinohradnícka oblasť a najslávnejšia je Tokajská

vinohradnícka oblasť na juhovýchode krajiny. Každá z nich sa vyznačuje špecifickými prírodnými podmienkami a osobitou históriou. Slovensko sa teda člení na 6 vinohradníckych oblastí, 40 vinohradníckych rajónov a 603 vinohradníckych obcí (<http://www.topwine.sk/>).

Spolu s pestovaním viniča vznikli cenné, malebne pôsobiace krajinné štruktúry, reprezentované najmä kolíkovými vinicami často v kombinácii s vínnymi pivničkami. Tieto lokality majú dodnes značný nielen kultúrno-historický význam, ale aj ekologický a krajinný ekologický, nakoľko predstavujú vzácne lokality biotopov viacerých ohrozených druhov.